

פוליטיקה

'הרומנים הפוליטיים' של ידיעות אחרונות ומעריב

בעשור הראשון למדינה

עמוס בלובשטיין־נבו ויחיאל לימור

בראשית ימיה של מדינת ישראל – ואף קודם לכן בתקופת המנדט – התאפיינה העיתונות המודפסת בארץ ישראל בחלוקה ברורה לשתי קבוצות: האחת, עיתונות מפלגתית מפותחת והאחרת, עיתונות עצמאית דלת תפוצה.¹

ההיסטוריוגרפיה המקובלת של התקשורת בישראל קובעת כי העיתונים שהוגדרו מפלגתיים היו שופר רשמי של המפלגות, ואלה שלטו בהם ואף מינו את עורכיהם הראשיים. לעומתם, העיתונים העצמאיים היו בלתי תלויים, פעלו בעיקר למטרת רווח, היו משוחררים משיוך פוליטי והתגאו בחופש הפעולה והכתיבה שלהם.

מתברר כי המציאות הייתה שונה. שניים מהעיתונים העצמאיים והבלתי תלויים – ידיעות אחרונות ומעריב – ניהלו בעשור הראשון שלאחר הקמת המדינה משא ומתן עם מפלגות שונות, שמטרתו הייתה לקשור קשרים שיניבו פרות כלכליים, בין במישרין ובין בעקיפין. במונחים של ימינו אפשר לכנות זאת בשם יחסי הון-שלטון-עיתון דגם שנות החמישים. בדיונים הללו שקיימו העיתונים עם המפלגות – ואלה שהתפתחו והיו למערכות יחסים שאנו נכנה 'רומנים' – היו מעורבים אנשי עסקים עתירי ממון, בעלים של עיתונים, עורכים, עיתונאים וגם פוליטיקאים.

המחקר שלפנינו, המבוסס על תיעוד ארכיוני נרחב שרובו טרם נחשף, מסרטט את דיוקנם של ארבעה 'רומנים': הרומן בין ידיעות אחרונות ומפלגת פועלים מאוחדת (מפ"ם); הרומן בין ידיעות אחרונות ומפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י); הרומן בין מעריב ומפא"י והרומן בין מעריב והמפלגה הפרוגרסיבית. לאלה יצורפו שני ניסיונות 'חזיר' של מעריב אחרי הממשלה ואחרי מפלגת השלטון, ניסיונות המלמדים, כי שלא כדימוי שהעיתון ביקש ליצור לעצמו, ושלא כדימוי שאכן היה לו בציבור הרחב, לא היססו ראשיו לחזור אחרי הממשלה ושריה ולשתף אתם פעולה, בעיקר משיקולים עסקיים.

1 דן כספי ויחיאל לימור, המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990, עם עובד, תל אביב 1992, עמ' 40.

2 בהם בולטים לענייננו: יהודה מוזס, הבעלים של ידיעות אחרונות שהיה תעשיין טקסטיל ואיש נדל"ן, וכן שניים מבעלי מעריב, שמעון חפץ ועובד בן־עמי, הראשון מבעלי טחנות קמח בחיפה, והשני יהלומן, תעשיין וראש עיריית נתניה, שאת הונו עשה בעסקי מקרקעין ונדל"ן.

השיטה שננקטה במחקר זה מכונה גישת המחקר או גישת הסקר;³ תכליתה להציב תשתית מידע מחקרית עובדתית על היחסים בין השלטון והמפלגות מצד אחד ובין אמצעי תקשורת ההמונים מהצד האחר, ועל שיתוף הפעולה בין הצדדים. תשתית מחקרית עובדתית זו תוכל לשמש גם למחקרים עתידיים.

היבטים שונים של יחסי שלטון-עיתון בעשור הראשון לאחר הקמת המדינה כבר נבחנו במסגרות שונות,⁴ בחינה חלקית בדרך כלל. ממצאי המחקר הזה שופכים אור חדש על יחסי שלטון-עיתון בתקופה הנדונה ומצביעים על ההיקף הנרחב של יחסי הגומלין בין עיתוני ערב פרטיים-מסחריים ובין מפלגות שונות, ועל מורכבותם, בעיקר על רקע כלכלי. בד בבד מלמדים הממצאים כי ההבחנה המקובלת בין עיתונות מפלגתית לעיתונות בלתי תלויה, הבחנה רווחת, כאמור, בחקר התקשורת בישראל, אינה מדויקת.

יחסי שלטון-עיתון – רקע תיאורטי

הקשר בין עיתונים ובעליהם ובין השלטון והעומדים בראשו עתיק כמעט כימיה של העיתונות. במאות השנים הראשונות לקיומה של עיתונות מודפסת, הן יומית הן תקופתית, הטיל עליה השלטון פיקוח חמור – מן הדרישה לקבל רישיון כתנאי להוצאה לאור של כל עיתון ועד למנגנוני צנזורה קפדניים. כיום נהנית העיתונות במדינות הדמוקרטיות המודרניות מחופש, אף אם רק לכאורה, והיא אינה נדרשת לרישוי ואף אינה כפופה לפיקוח של מנגנוני צנזורה ממוסדים.

לזרספלד ומרטון, באחד המחקרים המוקדמים שנערך במסורת הגישה הפונקציונליסטית, הראו ששימור היציבות החברתית וחיוזק הקונסנזוס הפוליטי והתרבותי הם מתפקודיה החשובים ביותר של תקשורת ההמונים. עם זאת, הם מעירים, תפקוד זה עלול גם להתגלות כשלילי (דיספונקציונלי), שכן הסיוע לשימורו של המבנה החברתי והתרבותי הקיים מתבטא בחיוזק הקונפורמיות ובהעצמת כוחם של בעלי ההשפעה בתחומי הפוליטיקה, הכלכלה והתרבות.⁵

3 Douglas Gomery, 'Methods for the Study of the History of Broadcasting and Mass Communication', in: Donald G. Godfrey and Susan L. Brinson (eds.), *Routledge Reader in Electronic Media History*, Routledge, New York 2015, pp. 23-29

4 ראו בין השאר: עמוס בלובשטיין-נבו, 'מקומו של ד"ר עזריאל קרליבך בעיצוב צורתה ותוכנה של העיתונות העברית בישראל בשנות ה-40 וה-50 של המאה העשרים', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2014, עמ' 85, 110, 147, 151; כספי ולימור, *המתווכים: רפי מן, המנהיג והתקשורת*, עם עובד, תל אביב 2012, עמ' 56.

5 Paul Lazarsfeld and Robert Merton, 'Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action', in: Lyman Bryson (ed.), *Communication of Ideas*, Institute for Religious and Social Studies, New York 1948, pp. 492-512

בישראל,⁶ כמו במדינות דמוקרטיות אחרות,⁷ נחלשה עם הזמן התקשורת המפלגתית, ובסופו של דבר גוועה לחלוטין. תהליך זה חיזק את מעמדם של אמצעי התקשורת הפרטיים – תחילה את העיתונות המודפסת ואת הרדיו, ולאחר מכן גם את הטלוויזיה – שהפרסומת היא מקור הכנסתם העיקרי, ולעתים אף הבלעדי. התלות בהיקף הפרסומת, שהוא עצמו פועל יוצא של שיעורי החשיפה והתפוצה של אמצעי התקשורת, היא שקובעת את מדיניותם, את תוכני התקשורת ואת הדרך שהם מוצגים בה לציבור צרכני התקשורת.⁸ חוקרים מתחום הכלכלה הפוליטית⁹ – ובעקבותיהם גם חוקרים העוסקים בהיבטים הכלכליים של תקשורת ההמונים¹⁰ – רואים באמצעי התקשורת בראש ובראשונה עסקים כלכליים. לתיאוריות הכלכלה הפוליטית שורשים רחוקים בתפיסה המרקסיסטית וקרבה רעיונית לגישות הביקורתיות בתחום חקר תקשורת ההמונים.¹¹ הביקורת מבית מדרשה של הכלכלה הפוליטית קובעת שאמצעי התקשורת משתפים פעולה עם קבוצות עילית שונות, ובייחוד עם העילית הפוליטית, וכי יש להם אינטרסים זהים או דומים לאינטרסים של קבוצות עילית אלו. במילים אחרות: התקשורת אינה יריבה של הממסד הפוליטי, אלא בעלת בריתו. לפי תפיסה זו אין השלטון צריך להפעיל צנזורה חיצונית, שכן אמצעי התקשורת נכונים לשתף עמו פעולה ולצנזר את עצמם, כדי למנוע פרסומים העלולים לפגוע במערכת הפוליטית ובסדר החברתי הקיים. כל פגיעה כזו עלולה לערער את היציבות הכלכלית, שהיא הקרקע שעליה צומחת עיתונות פרטית־מסחרית, והיא גם תנאי להמשך הפריחה הכלכלית של עיתונות זו.¹² בבסיס תיאוריה זו עומדת ההנחה שהאידיאולוגיה המעצבת ומכוונת את פעילותם של אמצעי תקשורת ההמונים, תלויה במישרין בבסיס הכלכלי שלהם ובאינטרסים של בעליהם.¹³ הדברים הללו נכונים לא רק בעידן המודרני,

- 6 כספי ולימור, **המתווכים**, עמ' 40-49.
- 7 Stephen Koss, *The Rise and Fall of the Political Press in Britain*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, NC 1984
- 8 Edward Herman and Noam Chomsky, *Manufacturing Consent: The Political Economy of Mass Media*, Random House, New York 1988
- 9 למשל: Nicholas Garnham, 'Contributions to a Political Economy of Mass Communication', *Media, Culture and Society*, 1, 2 (1979), pp. 9-32; Peter Golding and Graham Murdock, 'Culture, Communications, and Political Economy', in: James Curran and Michael Gurevitch (eds.), *Mass Media and Society*, Hodder Arnold, London 1991, pp. 15-32.
- 10 ראו למשל: John McManus, *Market-Driven Journalism: Let the Citizen Beware?*, Sage, Thousand Oaks, CA 1994; Doug Underwood, *When MBAs Rule the Newsroom*, Columbia University Press, New York 1993.
- 11 Todd Gitlin, *The Whole World is Watching*, University of California Press, Berkeley, CA 1980
- 12 יחיאל לימור והלל נוסק, 'הצנזורה של "היד הנעלמה"', קשר, 29 (2001), עמ' 98-110.
- 13 Robert W. McChesney, *Rich Media, Poor Democracy: Communication Politics in Dubious Times*, The New Press, New York 2000

שבו שולטים בכיפה תאגידי תקשורת מסחריים שהצלחתם נמדדת בעיקר במבחן 'השורה התחתונה', אלא גם בנוגע לעיתונות העברית בארץ ישראל בראשית ימיה.¹⁴ שני העיתונים העומדים במוקד המאמר הזה - **מעריב** ו**ידיעות אחרונות** - היו שנים רבות ספינות הדגל של אימפריות תקשורת. כל אחת מהאימפריות הללו כללה עיתונים יומיים אחדים, מקומונים, כתבי עת, הוצאות ספרים, שותפות בערוצי טלוויזיה מסחריים, חברות לשילוט חוצות ועוד.¹⁵ אימפריות של תקשורת הן גם מעצמות כלכליות, אך צמיחתן אינה נובעת רק משיקולים כלכליים טהורים. יש דמיון בין הגורמים לצמיחת אימפריות מדיניות ובין הגורמים לצמיחתן של אימפריות תקשורת, ובהם: מנהיג חזק ובעל חזון, הצורך בשליטה על משאבים חיוניים, ניצול אופורטוניסטי של הזדמנויות להתרחבות, או החשש שאי-התרחבות תותיר ריק שאליו יחדרו המתחרים - ובכך יתחזק כוחם.¹⁶

ידיעות אחרונות ומעריב - רקע

ידיעות אחרונות ראה אור לראשונה ב־11 בדצמבר 1939. לאחר זמן קצר התברר לבעליו דאז, גרשום קומרוב, כי תפוצתו הדלה של העיתון גרמה לגירעונות כספיים שהיו מעבר ליכולתו; הבעלות על העיתון והרישיון¹⁷ להוצאתו הועברו - אם כדרך לסילוק חוב ואם ללא תמורה¹⁸ - לידיו של אלכסנדר מוזס, שהיה בעל בית דפוס בתל אביב. מוזס 'ירש' גם את עורך העיתון - ד"ר עזריאל קרליבך.¹⁹ אף שמוזס שלח את ידו כבר קודם לכן בעסקי מו"לות, אפשר כי הנכונות שלו ליטול לידיו את הבעלות על העיתון נבעה גם מהרצון לספק תעסוקה נוספת לבית הדפוס שלו. בכך יש דמיון, ואולי לא מקרי, לנסיבות שהביאו להולדת העיתון העברי הראשון בארץ ישראל ה**לבנון** (ראה אור ב־1863), שעורכיו בעליו - יואל משה סלומון ומיכל הכהן - חיפשו תעסוקה לבית הדפוס שלהם, שכן היו מנועים מלעסוק בהדפסת ספרים.²⁰

- 14 יחיאל לימור, 'מלחמות המו"לים בראשית ימיה של העיתונות העברית בארץ-ישראל', קשר, 18 (1995), עמ' 6-12.
- 15 הנ"ל, 'תקשורת המונים בישראל', בתוך: אפרים יערי-יוכטמן וזאב שביט (עורכים), **סוגיות יסוד בהברה הישראלית**, ב, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 2003, עמ' 1017-1103.
- 16 Robert G. Picard, 'The Rise and Fall of Communication Empires', *Journal of Media Economics*, 9, 4 (1996), pp. 23-40
- 17 לפי פקודת העיתונות המנדטורית משנת 1933 הייתה חובה לקבל רישיון כתנאי להוצאת עיתון. עם הקמת המדינה אומצה הפקודה בספר החוקים הישראלי, והיא בוטלה רק בשנת 2017.
- 18 עדי מרקוזה'ס, אחייניתו של יהודה מוזס, שכתבה על ראשית ימיו של העיתון, מציינת כי יש עדויות שונות על נושא זה, וכי 'העובדות האמתיות כנראה לא יודעו כבר'. ראו: הנ"ל, **העיתון - וסיפור המשפחה שמאחוריו**, כרמל, ירושלים 2012, עמ' 37.
- 19 בלובשטיין נבו, 'מקומו של ד"ר עזריאל קרליבך', עמ' 81-83.
- 20 שושנה הלוי, **מבוא למפתח הלבנון**, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשל"ד, עמ' י"א.

גם אלכסנדר מוזס לא החזיק בבעלות זמן רב. אביו יהודה, תעשיין, סוחר ואיש גדל"ן, לטש את עיניו אל העיתון ואכן, בתוך פחות משנה עברה הבעלות לידי. במשפחת מוזס 'סיפרו כי יהודה הציע עסקה לבנו: אלכסנדר יעביר לאביו את הרשיון להוצאת העיתון, את הבעלות עליו ואת ניהולו בפועל, ובתמורה יובטח לו כי בית הדפוס שלו יקבל בלעדיות להדפסת העיתון; כמו כן הבטיח האב לבנו את הרווחים שיתקבלו מרבע מכל המודעות שיתפרסמו בעיתון – לצמיחות'. אין תיעוד להסכם זה, ועל כן 'פרטיו היו לחלק מהפולקלור המשפחתי, שזכה לגרסות סותרות במרוצת השנים'.²¹

בבעלותו של יהודה מוזס, ותחת שרביט העריכה של עזריאל קרליבך, העיתון שגשג. אך ההצלחה העסקית לא יכלה להסתיר, לפחות מעיני המקורבים לעשייה, את היחסים המתוחים והעכורים ששררו בין המו"ל לעורך. הראשון היה איש עסקים ללא כל רקע בעיתונות, שביקש לא רק לטפח את העיתון כעסק מניב, אלא גם כמנוף לקידום עסקים משפחתיים אחרים. כאיש עסקים הוא השתדל לצמצם ככל האפשר את העלויות הכרוכות בהוצאת העיתון, וכך פגע באיכותו. השני, לעומת זאת, היה אינטלקטואל ומשכיל רחב אופקים, עיתונאי בעל שם וניסיון, שככל הנראה גם התנשא על בעלי העיתון והאמין שהוא זה שצריך לקבוע מתי, כיצד וכמה צריך וראוי להשקיע בהשגת מידע וחומרים שישביחו את התוצר העיתונאי.²²

היחסים המתוחים בין הבעלים לעורך הסתיימו בלילה שבין ה-14 ל-15 בפברואר 1948. באותו לילה, שלימים יזכה לכינוי ה'פוטש', ערקו מידיעות אחרונות קרליבך ומרבית העיתונאים הבכירים, ואתם עובדי דפוס ומנהלה, מפיצים ומקצת המוכרים. למחרת בבוקר הם הוציאו לאור עיתון חדש בשם **ידיעות מעריב** (שם העיתון שונה לאחר זמן בעקבות מאבקים משפטיים למעריב), שכבר ביום לידתו נחל הצלחה מסחררת ואיים לחסל את **ידיעות אחרונות**.²³

אך **ידיעות אחרונות** לא חוסל. משפחת מוזס הצליחה לגייס עורכים וכתבים, אנשי מנהלה ודפוס ואף מוכרי עיתונים, ועל אף תקוותם של קרליבך וחבריו כי הפוטש יחסל את **ידיעות אחרונות**, המשיך העיתון לצאת לאור כרגיל, גם אם תכניו היו דלים בהשוואה למתחרהו המשגשג.

בין שני העיתונים – **ידיעות אחרונות ומעריב** – נפתחה תחרות חריפה, שהייתה מלובה ביצרים עזים. בשנים הראשונות לאחר הפוטש ספג **ידיעות אחרונות** הפסדים כבדים, ואילו תפוצת **מעריב** שגשגה. עם ההצלחה גבר תיאבונם של קרליבך ועמיתיו והם ביקשו להוסיף ולהתפתח ולסלק את יריביהם ממפת התקשורת, אך ראשי **ידיעות אחרונות** לא ויתרו: בהתמדה ניסו לדחוק את יריביהם לשוליים, ולאחר כשלושה עשורים כבש **ידיעות אחרונות**

21 מרקוזה־הס, **העיתון**, עמ' 40-41.

22 בלובשטיין־נבו, 'מקומו של ד"ר עזריאל קרליבך', עמ' 85-98.

23 על ה'פוטש' ראו בהרחבה: שם, עמ' 99-127; מרקוזה־הס, **העיתון**, עמ' 76-84; מרדכי נאור, **רבותי, העיתונות: פרקים בקורות התקשורת הכתובה בארץ**, משרד הביטחון, תל אביב 2004, עמ' 79-102; שלום רוזנפלד, 'פרקי קרליבך והקמת "מעריב"', **קשר**, 30 (2001), עמ' 93-99.

בהדרגה את כתר התפוצה עד שהיה ל'עיתון של המדינה', עם חשיפה לציבור קוראים רחב במיוחד: יותר ממחצית קוראי העיתונים בעברית היו קוראיו.²⁴ מדוע לא הביא ה'פוטש' לחיסולו של ידיעות אחרונות? אפשר להציע לכך לפחות שלושה הסברים:

הראשון, המאבק בין שני העיתונים החל בתקופת מלחמת העצמאות, ובתקופה זו גבר הצימאון של הציבור למידע מגוון על הנעשה בארץ ובעולם. בהשוואה לעיתוני הבוקר ה'כבדים', דווקא שני עיתוני הערב המסחריים הטיבו לספק את הצרכים התקשורתיים של הציבור. המלחמה אפוא הייתה העריסה שבה צמחו והתפתחו עיתוני הערב במדינה.²⁵ הסבר שני נוגע לרגשות העזים שהמאבק הכלכלי של משפחת מוזס להצלת ידיעות אחרונות היה טעון בהם. הפוטש נתפס בעיני המשפחה כמעשה בגידה, ועל מעשה בגידה יש להשיב במלחמה. ג'ודי ניר-מוזס, נכדתו של יהודה מוזס, מספרת כי 'בכל פעם שעברנו ליד בית מעריב היינו יורקים. זה משהו שהיה כל הזמן בבית, שחייבים לנצח אותם [...] זה היה בדמו של אבא [נח מוזס, בנו של יהודה]. הוא לא סלח להם [...] הכל התחיל ממה שהוא [קרליבך] עשה לסבא שלי'.²⁶ נכד אחר, יצחק נופך-מוזס, העיד, כי 'המשפחה שנאה ותיעבה את קרליבך כל חייו. אני עד היום קורא לו "ימח שמו". המוטו במשפחה שלנו היה "זכור אשר עשה לך עמלק".²⁷ השנאה היוקדת לא הייתה חד־סטרית. יחס דומה היה גם מצד קרליבך ומשפחתו. סיפרה על כך תקומה מנדאל, בתו של עזריאל קרליבך: "ידיעות" היה שם שלא הוזכר בבית. אני גדלתי ממש באווירת המלחמה הזו'.²⁸

הסבר אפשרי שלישי להתאוששות של ידיעות אחרונות נעוץ במבנה הארגוני הפנימי של מעריב. מעריב היה 'עיתון של עיתונאים' אף שמחצית מהבעלות בו הייתה בידי שני בעלי הון. הדבר היקשה על תהליכי קבלת החלטות, ובעיקר לעומת היריב שאותו ניהל בעל בית יחיד.²⁹ הבעיה החריפה מאוד לאחר מותו של קרליבך ב־1956. קרליבך היה לא רק איש חזון ואביר העט, שהמונים בלעו בשקיקה את מאמריו (שעל רבים מהם חתם בשם ר'

24 בסקר חשיפה שערך איגוד המפרסמים בישראל ב־1998 התברר כי 63.5 אחוזים מקוראי העיתונים נחשפים לידיעות אחרונות בימי שישי. יעל גאוני: 'נתוני TGI: 63.5% מהאוכלוסייה הבוגרת קוראים בסופי שבוע ידיעות אחרונות' (הארץ, 26.10.1998, עמ' 5ג). סקר אחר, שנערך ב־2001, העלה כי בחודשים ינואר-יוני 2001 הגיעה החשיפה לידיעות אחרונות בסופי שבוע ל־61.2 אחוזים. חני ברבש: 'סקר TGI: ירידה בחשיפה ל"ידיעות אחרונות" ו"מעריב"' (הארץ, 13.8.2001, עמ' 6ג).

25 יחיאל לימור ואינס גבל, "עיתוני הפרוטה" ב־1948: מלחמה כערש העיתונות הפופולרית בישראל, בתוך: מרדכי בר־און ומאיר חזן (עורכים), אזרחים במלחמה: קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תש"ע, עמ' 290-314.

26 ריאיון עם ג'ודי ניר-מוזס, מתוך תחקיר לסדרה 'הכל אנשים', הטלוויזיה החינוכית, ללא תאריך.

27 ריאיון עם יצחק נופך-מוזס, מתוך תחקיר לסדרה 'הכל אנשים', הטלוויזיה החינוכית, ללא תאריך.

28 ורד לוי, 'אם אבא היה בחיים, זה לא היה קורה', על המשמר, 13.12.1991, עמ' 11. עמוס נבו, ריאיון אישי עם תקומה מנדאל-קרליבך, 30.1.2007, ירושלים; בלובשטיין-נבו, 'מקומו של ד"ר עזריאל קרליבך', עמ' 357-358.

29 בלובשטיין-נבו, שם, עמ' 145, 146-150.

איפכא מסתברא), אלא גם המנהיג הכריזמטי והדומיננטי. אפשר שמותו של המנהיג סימן את תחילת השחיקה במעמדו של העיתון, שכן אבדן מנהיגות, כהגדרת פיקאר, היא אחת הסיבות העיקריות לקריסת אימפריות של תקשורת.³⁰

עם מותו של קרליבך עברה השליטה בעיתון לידי קבוצת עיתונאים בכירים, שכונתה 'הצמרת', והעורך הראשי החדש, אריה דיסנצ'יק, היה 'ראשון בין שווים'.³¹ עיתון, כמו ספינה, זקוק לקברניט יחיד, ואין הוא יכול להתנהל על ידי צוות של קברניטים, ואולי משום כך לא צלחו עד היום כל הניסיונות לכוון 'עיתון של עיתונאים'.³² לקשיחות במבנה השליטה בעיתון הייתה תוצאה הרסנית נוספת: 'העיתון לא היה מסוגל לגייס את ההון הרב שהיה דרוש לו ללא הרף לשם הרחבתו [...] ההגיון [חייב] לגייס משקיעים ואף לפנות לבורסה בתל־אביב [...] אך כל משקיע רציני היה דורש השתתפות בשליטה, כלומר ערעור מערכת היחסים העדינה שעליה הושתת העתון'³³ – ולכך לא הייתה הצמרת מוכנה להסכים.

שני העיתונים, שהיו מסחריים ופרטיים, התמודדו לא רק ביניהם, אלא ניהלו קרבות בארבע חזיתות נוספות, ובמקרים רבים לחמו כתף־אל־כתף נגד יריביהם. החזיתות הנוספות היו: המאבק של העיתונות הפרטית־מסחרית נגד העיתונות המפלגתית; המאבק של מעריב וידיעות אחרונות נגד עיתוני ערב אחרים, פרטיים־מסחריים ומפלגתיים; המאבק של עיתוני הערב, שמעריב וידיעות אחרונות היו הדומיננטיים בהם, בעיתוני הבוקר, והמאבק של העיתונות בשפה העברית נגד העיתונים בשפות הלועזיות.³⁴

בעשור האחרון לתקופת שלטון המנדט ובעשור הראשון לאחר הקמת המדינה, היה מספר העיתונים המפלגתיים גדול בהרבה ממספר העיתונים הפרטיים־מסחריים; לא הייתה כמעט מפלגה שלא היה לה עיתון משלה. ריבוי העיתונים המפלגתיים שיקף לא רק את התפיסה הלניניסטית בדבר חשיבותו של העיתון כאמצעי הסברה ותעמולה, אלא גם את ההערכה שרווחה בקרב עסקני המפלגות כי 'מפלגה ללא עיתון יומי, במציאות הפוליטית שלנו, היא מפלגה אילמת'.³⁵ עדות לתפיסה זו אפשר למצוא בדבריו של דוד בן־גוריון בדיון במזכירות מפא"י בקיץ 1949: 'עיתון בשביל המפלגה חיוני, כי לא ייתכן קיום מפלגה בלי עיתון משלה. אנו חייבים [...] להגיד את מילתנו יום יום'.³⁶ ואמנם עם הקמת המדינה והבחירות הראשונות לאספה המכוננת נוצרו מפלגות חדשות (ובראשן מפ"ם וחרות) ועמן צמחו גם עיתונים מפלגתיים חדשים.

Picard, 'The Rise and Fall', p. 40 30

יובל אליצור, **משחרית עד מעריב**, תעודה, תל אביב 2002, עמ' 129, 137. 31

יחיאל לימור, 'דרוש עריץ: הרעיון של "עיתון של עיתונאים" הוא פנטזיה שלא תוכל להתממש', **העין השביעית**, 14.10.2012, www.the7eye.org.il/11104, (אוחזר ב־24.5.2018). 23

אליצור, **משחרית עד מעריב**, עמ' 133. 33

על המאבק בעיתוני הלעז ראו: עמוס בלובשטיין־נבו, "חוצפת הלעז": כך ניסתה העיתונות העברית לחסל את העיתונות הלועזית בעשור הראשון למדינה', **קשר**, 50 (2017), עמ' 53-70. 34

'סימפוסיון: עתונות מפלגתית מול עתונות בלתי־תלויה', **ספר השנה של העיתונאים 1966**, עמ' 50. 35

מצוטט אצל מרדכי נאור, 'הדור: לבטיו של עיתון מפלגתי', **קשר**, 13 (1993), עמ' 113. 36

בינואר 1950 חלשו העיתונים המפלגתיים על כמחצית משוק היומונים בעברית: תפוצתו של עיתון ההסתדרות דבר, שהיה למעשה ביטאונה של מפלגת השלטון מפא"י, הייתה השנייה בגודלה (25,000 עותקים), אחרי מעריב (35,000 עותקים) ולפני הארץ (23,500 עותקים) וידיעות אחרונות (21,000 עותקים). שבעה עיתונים מפלגתיים אחרים – על המשמר (מפ"ם), הבוקר (הציונים הכלליים), חרות (מפלגת חרות), הדור (מפא"י), קול העם (המפלגה הקומוניסטית), הצפנה (המזרחי-הפועל המזרחי) והקול (אגודת ישראל) – נהנו מתפוצה כוללת של למעלה מ-68,000 עותקים.³⁷

ריבוי העיתונים המפלגתיים ותפוצתם הנרחבת בעשור הראשון למדינה העידו לא רק על החשיבות הרבה שהמפלגות ייחסו להחזקת כלי ביטוי משלהן, אלא גם על הרגלי קריאה וצריכת עיתונים, שהיו מושרשים בציבור היהודי.³⁸ לבעלי העיתונים המסחריים – שלא נהנו מגיבוי ומתמיכה מפלגתיים של הזרמת כספים וגיוס מנוי חובה בקרב חברי המפלגה – היה ברור כי כל עיתון מפלגתי שייסגר הוא מאגר פוטנציאלי של קוראים לעיתונות המסחרית, שכן קורא שיחדל לקרוא עיתון מפלגתי יהיה, במקודם או במאוחר, לקורא של עיתון פרטי-מסחרי. מעריב וידיעות אחרונות לא היו שני עיתוני הערב היחידים בשוק התקשורת הישראלי. בשנים 1948-1955 ראו אור במדינה הצעירה חמישה עיתוני ערב נוספים: הדור, עיתון הערב של מפא"י (הופיע בשנים 1948-1955); חדשות הערב, אף הוא עיתון ערב של מפא"י (הופיע בשנים 1946-1948); מברק, שהיה עיתונה של לח"י (1947-1948); המבשר, עיתונה של מפלגת אגודת ישראל (1948-1950), וכן יום יום, עיתון ערב בבעלות משפחת שוקן, בעלי עיתון הארץ (1948-1949). ראשיהם של לפחות שלושה מעיתוני הערב הללו – שני עיתוניה של מפא"י והעיתון של משפחת שוקן – ביקשו להתחרות בפופולריות הגוברת של מעריב ושל ידיעות אחרונות, שהיו בעבורם איום כלכלי או אידיאולוגי.

מאבק מסוג אחר היה בין עיתוני הערב ובראשם מעריב וידיעות אחרונות, ובין עיתוני הבוקר. עיתוני הבוקר נחשבו עיתוני איכות, ואילו עיתוני הערב, למרות השפעתם הגוברת והולכת, זכו במקרים רבים ליחס מזלזל. ביטוי לכך אפשר למצוא בכינוי עיתוני הפרוטה³⁹ שהדביק לעיתונים אלה אחד מעורכי דבר, דוד זכאי. מנקודת מבט אחרת, ביטוי זה גם עשוי ללמד על היראה שהייתה מפני העיתונים העממיים והזולים, שאיימו לכבוש את שוק התקשורת ואת לב הקוראים ולדחוק את רגליהם של עיתוני האיכות ושל העיתונים האידיאולוגיים.⁴⁰

37 לתפוצה הנרחבת של יומונים בעברית יש להוסיף את תפוצת היומונים בשפות לועזיות. בסך הכל הגיעה תפוצת כל היומונים באותה שנה, בעברית ובשפות זרות, לכ-274,000 עותקים. ראו: עזריאל קרליבך, 'משק העיתונים היומיים', ספר השנה של העיתונאים 1951, עמ' 243-266.

38 על הרגלי צריכת עיתונים בימי הקמת המדינה ראו: Leslie John Martin, 'Press and Radio in Palestine under the British Mandate', *Journalism Quarterly*, 26 (1949), pp. 186-193. הרגלי הקריאה היו מושרשים בציבור היהודי באירופה כבר במאה ה-19. ראו: גדעון קופץ, מעריבים ומכתבי עתים, ירון גולן, תל אביב 1999, עמ' 75 ו-76.

39 בלובשטיין נבו, 'מקומו של ד"ר עזריאל קרליבך', עמ' 48-55.

40 לימור וגבל, 'עיתוני הפרוטה'.

והיה גם מאבק שכל העיתונים בשפה העברית היו שותפים לו, מאבק שניטש נגד עיתוני הלעז הפרטיים־מסחריים ונגד עיתוני הלעז המפלגתיים שפרחו ושגשגו. מפלגות שונות ראו בעיתון גשר חיוני של נייר כדי להגיע אל מוחם ואל ליבם של העולים החדשים, שלא שלטו בשפה העברית ולא יכלו לקרוא עיתונים בעברית, ולכן הוציאו לאור עיתונים וכתבי עת שונים בשפות זרות – יומנים,⁴¹ שבועונים, ירחונים ותקופונים אחרים. אף ש'רומנים פוליטיים' פרחו גם בין עיתוני הלעז והמפלגות,⁴² מאמר זה יתמקד רק בקשרים הפוליטיים שבהם היו מעורבים ידיעות אחרונות ומעריב.

ה'רומן' בין ידיעות אחרונות למפ"ם

כאמור, הפוטש במערכת ידיעות אחרונות כמעט הביא לחורבנו של העיתון. הוא איבד את בכירי עובדיו וגם רבים מקוראיו שנהרו למתחרה החדש, ומצבו הכלכלי היה בכי רע. הגיעו דברים לידי כך שבעלי העיתון, יהודה מוזס, התחיל למכור בתים שהיו בבעלותו כדי לאפשר את קיום העיתון.⁴³

בין אלה שעקבו בעניין אחרי המלחמה בין שני עיתוני הערב הייתה גם מפלגת פועלים מאוחדת (מפ"ם), שלטשה את עיניה לעיתון המובס וקיוותה להילחם באמצעותו בהדור,⁴⁴ עיתון הערב של מפא"י, שזה אך הוקם על חורבות חדשות הערב.⁴⁵ במפ"ם, שהוקמה בסוף

41 בין העיתונים היומיים בשפות הלועזיות שהיו בבעלות מפלגתית אפשר למנות את: 'לאקו דישראל (צרפתית, מפא"י, 1958-1948); ידיעות חדשות (גרמנית, מפא"י, 1935-1973); לעצטע נייעס (יידיש, מפא"י, 1949-1994); נוביני קורייר (פולנית, מפא"י, 1958-1994).

42 ה'רומנים הפוליטיים' בעיתונים הלועזיים החלו בחיזור מצד המפלגות עצמן שנאלצו להתמודד עם עיתונות לועזית עוינת של המפלגות היריבות ועם עיתונות לועזית עוינת של מו"לים פרטיים. כדי לפתור את הבעיה ניסו המפלגות להשתלט על העיתונים הפרטיים האלה במטרה להשתיקם ולהרחיב את כוח השפעתן, אם על ידי תמיכה כספית בעיתונים האלה תמורת שינוי התוכן והקו הפוליטי, אם על ידי שתילת אנשים שלהן במערכות השונות ואם על ידי קניית העיתון היריב או שכירתו לתקופת הבחירות. תומכי המפלגה הפרוגרסיבית, לדוגמה, השתלטו על העיתון הפרטי נוביני בשפה הפולנית; חברי מפא"י השתלבו במערכת אוי קלט ההונגרי ובמערכת העיתון הבולגרי היומי פאר ושינו את עמדותיהם האופוזיציוניות הקיצוניות נגד השלטון. מפא"י אף ניהלה משא ומתן לרכישת העיתון הפרטי של דוברי הצרפתית לאקו דישראל כדי להשתלט בעזרתו על עולי צפון אפריקה. כמו כן, במטרה להגביר את השפעתה גם בקרב דוברי היידיש, שילבה מפא"י את אנשיה בעיתון לעצטע נייעס שלחם בה ואף בדקה אפשרות להיכנס לשותפות עם עורך העיתון מרדכי צאנין. ראו: בלובשטיין־נבו, 'חוצפת הלעז', עמ' 55-56.

43 רן אדליסט, 'המדינה זה אני', מוניטין, 57 (1983), עמ' 30.

44 העיתון הופיע בשנים 1948-1955 וסבל כל התקופה מקשיים כלכליים. על העיתון ראו: נאור, 'הדור', עמ' 102-115.

45 העיתון, שיצא לאור בניסיון להתחרות בידיעות אחרונות, הופיע במשך שנתיים, ממארכ 1946 ועד מארכ 1948. על העיתון ראו: בלה קמבל, "חדשות הערב": עתון הערב של מפא"י, 1946-1948, קשר, 3 (1988), עמ' 93-98.

נח מוזס, העורך האחראי
של ידיעות אחרונות
(צילום דוד אלדן, לע"מ)

ינואר 1948 זמן קצר לפני הפוטש, האמינו ש'בלתי אפשרי לקיים מפלגה גדולה בלי עיתון ערב'.⁴⁶ ראשיה קיוו שבאמצעות עיתון ערב יוכלו להרחיב את קהל הבוחרים של המפלגה ולחזק את הקשרים עם.

מתברר כי המגעים הראשונים בין מוזס לאנשי מפ"ם החלו עוד לפני הפוטש, בימים שעזריאל קרליבך עמד עדיין בראש העיתון. המגעים האלה לא הניבו פרי 'בגלל השתייכותו [של העיתון] לקרליבך', כלומר בגלל האישיות הדומיננטית של קרליבך, ואולי בגלל עמדותיו הפוליטיות; אולם עם פרישתו מידיעות אחרונות 'השתנה [כך במקור] צורת העיתון'.⁴⁷ אז החלו נציגי מפ"ם ומשפחת מוזס לנהל משא ומתן ענייני שכתוצאה ממנו סוכם שמפ"ם תיכנס כשותפה לידיעות אחרונות ובתמורה תקבל מחצית ממניות העיתון. כדי להתמודד בהצלחה מול עיתון הערב המוביל, מעריב, הציעה משפחת מוזס למנות את ד"ר משה סנה שהגיע למפ"ם ממפלגת 'הציונים הכלליים' והיה סגן עורך על המשמר, לעורך הראשי של העיתון. עוד סוכם כי יהודה מוזס ינהל את הצד העסקי של העיתון ומפ"ם תנהל את ענייני המערכת.

בדיונים במזכירות מפ"ם נחשפו פרטי המשא ומתן בין הצדדים: 'מוזס מציע לנו את העיתון כדבר עצמאי. מציע רק שותפות של חצי. אינו דורש שום השקעה כספית ואחרי

46 כדבריו של רישרד ויינטרוב בשיבת מזכירות מרכז מפ"ם ב-2.11.1948, ארכיון השומר הצעיר, תיק 1054 ב', 62.90 (1), עמ' 169.

47 שם, 11.10.1948, עמ' 149.

חצי שנה נעשה חשבון'.⁴⁸ 'אנחנו סירבנו – ואז הוא ויתר על שלו והציע לנו את המערכת ולו את האדמיניסטרציה [...] חברינו המומחים קובעים שאפשר לצאת מהעסק הזה ברווח'.⁴⁹ ה'רווח' לא היה דווקא עסקי־כלכלי אלא פוליטי שכן הבחירות לאספה המכוננת, הבחירות הראשונות במדינת ישראל, כבר עמדו באופק, ובמפלגה היו שראו ב'שיוך' עם עיתון הערב הזדמנות טובה להעצים את נוכחותה של מפ"ם במרחב הציבורי־פוליטי ולהגביר בו את קולה.

'התנאים של מוזס הם טובים. אני רואה בעיתון ערב מכשיר רב [ערך] ומציע למזכירות לקבל את ההצעה', אמר החבר יצחקי. בישיבה אף הוצגה שאלה ישירה: 'האם תהיה כותרת גלויה שהעיתון שייך למפ"ם?' יצחק בן־אהרן השיב: 'לא. העיתון יהיה מוסווה'.⁵⁰ אף שבפני יישומו של הרעיון עמדו קשיים שונים – למשל, אנשי מערכת על המשמר טענו שלא יוכלו לקבל על עצמם את משימות העריכה בעיתון החדש שכן מצבת כוח האדם שלהם מצומצמת מאוד בגלל הגיוסים לצבא – ניתן 'אור ירוק' להמשך המגעים.

כעבור כשבוע שוב הועלה הנושא לדיון במזכירות המפלגה. יצחק בן־אהרן שהיה אז המזכיר המדיני של המפלגה (יחד עם יעקב ריפטין) דיווח: 'מוזס לוחץ בקבלת [כך במקור] תשובה. ההצעה האחרונה שהצענו לו היא – אנו המערכת והוא העסק. הוא מוכן לקבל את זה בתנאי. הוא מוכן לשלם בעד העריכה, הדפסה וסידור. הוא רוצה מאתנו הצעה של סכום טוטלי. בשיחה אתו היתה לנו נטיה לקבל את הקבלנות הזו [...] החברים המומחים מציעים לנו לגמור אתו ולקבל את העיתון [...] צריך גם לחשוב על שם חדש'. יעקב חזן הציע לאשר את המתווה שהציע מוזס – וההצעה התקבלה.⁵¹

המשא ומתן בין הצדדים נמשך, וכעבור שבוע דיווח בן־אהרן למזכירות: 'מוזס קיבל את כל תביעותינו. הדפוס [דפוס על המשמר שבו בהתאם להסכם עמדו להדפיס את ידיעות אחרונות, שעד אז הודפס בדפוס של עיתון הבוקר] דרש 1,300 ל"י לחודש, רק בתנאי שיקבל מכונה נוספת. וזה כרוך בכסף ומוזס מוכן גם את זה לקבל'.⁵² עוד דיווח בן־אהרן כי בשיחות עם ידיעות אחרונות התברר שבין העובדים שעמם חתם מוזס על חוזה העסקה יש גם רביזיוניסטים, וכי 'הוא [מוזס] מוכן לפטר כל אדם שאנו נדרוש ולשלם להם פיצויים. העסק הזה הוא בשבילו זול'. בן־אהרן ציין כי את רשימת העובדים 'החשודים' מסרנו לבדיקה למערכת; וסיכם: 'החלטנו להגיש לו הצעת חוזה מעובדת על ידי עורך דין שבו [כך במקור] המערכת מטפלת בהכנת רשימת מועמדים'. כעבור כמה ימים, כשנדמה היה כי המשא ומתן עומד לפני סיום, התברר שדפוס על המשמר כבר קשור בחוזה להדפסת מעריב⁵³ ולא יוכל

48 שם, עמ' 148. מהפרוטוקול לא ברור מי מסר את הדיווח.

49 שם, עמ' 149.

50 שם.

51 שם, 19.10.1948, עמ' 154-155.

52 שם, 26.10.1948, עמ' 164-165.

53 שם, 2.11.1948, עמ' 167. בשבעת החודשים הראשונים לקיומו נזקק מעריב (או בשמו המקורי ידיעות מעריב, שם שכאמור שונה למעריב ב־5.9.1948) לשירותי הדפסה של בתי דפוס אחרים, ורק

להדפיס בד בבד שני עיתוני ערב האמורים להיות מופצים ברחוב באותן שעות. לכן הוחלט להעביר את ההדפסה לדפוס הבוקר.

בסופו של דבר גווע המשא ומתן וה'שידוך' בוטל מהסיבות האלה: ד"ר משה סנה סירב לערוך את העיתון; מנהיג מפ"ם, מאיר יערי, הסתייג משותפות של המפלגה עם איש עסקים פרטי; והיו גם חששות מהעלויות הכרוכות בעסקה בשל מצבה הכספי הקשה של המפלגה.⁵⁴

מניעיה של מפ"ם במשא ומתן עם ידיעות אחרונות היו ברורים: היא חיפשה כלי תקשורת כדי להרחיב את ערוצי הגישה שלה אל קהל תומכיה ובוחריה, ואולי גם לפתח מקור הכנסה נוסף למפלגה דלת האמצעים. אך מה היו מניעיו של מוזס? בהיעדר תיעוד אפשר לשער כי לנגד עיניו עמדו שני מניעים, חלופיים ומשלימים: האחד, ביסוס וייצוב מצבו הכלכלי של העיתון שהיה בכי רע; והאחר – האפשרות להסתייע באנשי מפ"ם, שהיו חברים בממשלה, כמקור למידע בלעדי (סקופים).

כך או כך, מסבכי המשא ומתן בין הצדדים עולה תמונה כלכלית-פוליטית-חברתית מרתקת: מפלגה המנופפת בדגלי הסוציאליזם ונלחמת למען הפועלים, מוכנה עקרונית 'להתחתן' עם בעל הון פרטי ('קפיטליסט'), כדי לקדם את האינטרסים שלה; ואילו בעל הון פרטי, שהדאגה לענייני הפועלים ורווחתם אינה עומדת בראש מעייניו, מוכן להיכנס לשותפות עם מפלגה סוציאליסטית – שערכיה מנוגדים לחלוטין לערכים שלו – רק כדי לקדם את עסקיו, ואולי גם כדי להגשים מאוויי נפש פרטיים.

ה'רומן' בין ידיעות אחרונות למפא"י

הפוטש ותוצאותיו הבהירו לבעלים של ידיעות אחרונות, יהודה מוזס, כי הוא יתקשה לשאת לבדו בהפסדים הכבדים שהעיתון גורם לו מדי חודש. 'המחשבה לוותר על העיתון לא עלתה בדעתו אף כאפשרות קלושה'⁵⁵ ועל כן החליט, כבר בשנת 1949, לחפש שותף או משקיע. הוא פנה לצבי לוביאנקר (אחיו של אחד מבכירי מפא"י, פנחס לבון, שהיה באותה עת חבר כנסת ומזכ"ל ההסתדרות), והציע לו להיכנס כשותף בעיתון. באוגוסט 1949 נחתם חוזה למכירת מחצית ממניות ידיעות אחרונות לחברת 'יסודות', חברת-בת של 'שיכון עממי', שמנהליה היו לוביאנקר ויהודה מוזס. אין כל דרך לדעת אם הכסף שהוזרם בדרך זו לעיתון היה של מפא"י או של לוביאנקר (שעיברת את שמו מאוחר יותר ללבון).⁵⁶ לוביאנקר השקיע

לאחר שנים אחדות רכש לעצמו מכונת הדפסה, שהייתה הבסיס להקמת בית דפוס עצמאי גדול. ראו: בלובשטיין-נבו, 'מקומו של ד"ר עזריאל קרליבך', עמ' 228-230.

54 מן, המנהיג והתקשורת, עמ' 56.

55 שם, עמ' 190.

56 שם, עמ' 191.

בעסקה 75,000 ל"י שתמורתן קיבל מחצית ממניות היסוד של העיתון; בד בבד התחייב להעמיד לשותפיו הלוואה של 100,000 ל"י, שתוחזר בתשלומים במשך מספר שנים. לא חלפו אלא שנים אחדות והתברר כי לא היה די בסכום שהשקיע לוביאנקר ברכישת המניות ובהלוואה שהעמיד לרשות שותפיו. 'במועד כלשהו ב־1952 שוב נזקק העיתון לעירוי מזומנים. לוביאנקר היה מוכן להעביר את חלקו למפא"י, שהזרימה בתמורה סכום של 500,000 ל"י. לעסקה זו לא נמצאו רישומים מסודרים'. מבדיקות שונות עולה אפוא כי מפא"י החזיקה בבעלותה מחצית מהעיתון לפחות מ־1952, אם לא ממועד מוקדם יותר.⁵⁷ המניות שנמכרו או הועברו למפא"י נמסרו לנאמנות. הסכם המכירה עצמו והתנאים שנלוו אליו נכתבו על קופסת סיגריות.⁵⁸ בשלבי הניסוח של ההסכם השתתף גם יוסף אלמוגי, מזכיר מועצת פועלי חיפה, שהעמיד תנאי 'שהעיתון יימנע מלגנות את בן־גוריון וישתדל להציג אותו, וגם את כל מי שיעמדו לאחריה בראשות מפא"י, באור חיובי'. בין 1949 ל־1962 עברה הבעלות במחצית המניות של **ידיעות אחרונות** לידיים שונות, אך כל אותן שנים היה חלק זה של הבעלות שייך בפועל, 'במונחי בעלות פשוטים, למפא"י'.⁵⁹ מדוע מכרה מפא"י את חלקה בעיתון בשנת 1962? דב יודקובסקי, בן משפחתו של מוזס שהיה עורך העיתון ובעל מניות בעצמו, סיפר כי נודע לו שאריה דיסנצ'יק שהיה אז עורך **מעריב**, גילה את העובדה שמפא"י שולטת על מחצית **ידיעות אחרונות** ושיתף בכך את עורך **הארץ**, גרשום שוקן. יודקובסקי פנה למזכיר הכללי של מפא"י, ראובן ברקת, והסביר לו כי 'לא כדאי שיוודע ברבים כי מחצית הבעלות על עיתון הערב היא של מפלגת השלטון' וכי 'מפא"י רק תינזק מהמשך הקשר שלה לעיתון'. במשא ומתן קצר בין הצדדים נקבע כי בני משפחת מוזס, שהחזיקו במחצית המניות, ירכשו את חלקה של מפא"י – וכך היה.⁶⁰

ה'רומן' בין **מעריב** למפא"י

כתשעה חודשים לאחר הולדת **מעריב** יצא לאוויר העולם עיתון ערב נוסף – הדור. העיתון החדש, שראה אור ב־10 בנובמבר 1948, היה עיתון ערב של מפלגת השלטון, מפא"י, והוא נוסד לצד **דבר**, עיתון הבוקר של המפלגה. עורך **מעריב**, ד"ר עזריאל קרליבך, ראה בהוצאת העיתון המתחרה תגובה נואשת של בן־גוריון להצלחת **מעריב**. לדעתו, בן־גוריון הקים את העיתון כדי להשתלט על הקהל ברחוב, 'לכבוש אותו מידי "עיתוני הערב חסרי האחריות"', ולשבור את **מעריב** המצליח.⁶¹

57 שם, עמ' 192.

58 הסכם מכירת המניות שנחתם בין יהודה מוזס לצבי לבון נמצא בארכיון מפלגת העבודה, אך לפי שעה נותר חסוי. ראו: ארכיון מפלגת העבודה (להלן: אמ"ע), 86-1954-932-2.

59 מן, **המנהיג והתקשורת**, עמ' 193.

60 שם, עמ' 196-197.

61 'מעריב – השנה השלישית' (דוח פנימי על שנת 1950), 15.2.1951, עמ' 106, 107.

קרליבך תיאר את הדור כ'תופעה שלילית עלובה',⁶² כ'מכשיר לפולמוס מפלגתי ולפרסומת עצמית של המפלגה' וכעיתון לא אמת.⁶³

לתת אינפורמציה אחת מכל המקורות הרבים שמהם ניזונו למשקם – זאת לא. העיתון העשיר ביותר בכוח היה גם הדל ביותר בפועל. המבורך ביותר בקשרים – היה התלוש ביותר מן המציאות. ובאותם המקרים המעטים, בהם קיבל אינפורמציה מיוחדת לו – או שנאלצה הממשלה עצמה להכחישו למחרת, או שנתגלה כי הדבר נתקבל במעילה (של פקיד הצנזורה) ובגניבת הדעת (של סופר 'הדור' שראש הממשלה קיבלו כסופר 'עיתון חוץ-לארץ') עד שלא פעם נתעוררה שערוריה בעיתונות העולמית.⁶⁴

קרליבך כעס על כך שמפא"י ניהלה מלחמת קודש למען הדור במועצת המדינה: 'ארבע ישיבות מועצת המדינה, שהוקדשו לבעיה החשובה של תוכנית "הדור" באמצע ימי המערכה – גילו עד מה חלש עדיין אצלנו בסיס הדמוקרטיה';⁶⁵ הוא כעס גם על כך שמפא"י נאבקה בעבור הדור במנהל הצבא ובמשרד האספקה והקיצוב והזרימה לו כספים בלי סוף;⁶⁶ ועל כך שדאגה לו לאספקה סדירה של נייר, שהוא חומר הגלם החיוני להדפסת עיתונים.⁶⁷ הוא חשש שאף שהעיתון אינו מצליח ברחוב הוא יזכה לעזרה ממשלתית וצבאית, רק כדי להוריד את מעריב מן הבמה ב'כוח השלטון הכל יכול'.⁶⁸ המאבק בין שני העיתונים שלא היה נטול רגשות עזים וסממנים אישיים, היה גלוי לעין כל. הדור, לטענת קרליבך, חסם את הכניסה של מעריב להתיישבות העובדת, ליישובים החקלאיים ולמחנות הצבא 'בדרכים כשרות ובלתי כשרות'.⁶⁹ היו גם חיכוכים יום-יומיים בין שני העיתונים ליד מכונת הדפוס של הארץ, שם הודפס הדור מדי יום בין

62 'מעריב – השנה הראשונה' (דוח פנימי על שנת 1948), 15.2.1949 (לחברי 'הוצאת מודיעין' בע"מ ועובדי 'מעריב' בלבד!), עמ' 42.

63 'מעריב – השנה השנייה' (דוח פנימי על שנת 1949), 15.2.1950 (לחברי 'הוצאת מודיעין' בע"מ ועובדי 'מעריב' בלבד!), עמ' 75 ו-76.

64 'מעריב – השנה הראשונה'.

65 שם.

66 ראו את תשובת קרליבך לחייל משה סילש, ללא תאריך, ארכיון עזריאל קרליבך (להלן: אע"ק), תיק 9, מסמך 060-059. קרליבך האשים את ראשי המפלגה שלמרות שלרשות העיתון עמדו כספים לא מוגבלים של המפלגה ומנגנון ממשלתי ומפלגתי משומן, הם לא ידעו לנצל את המשאבים בהגינות. הוא מתאר תופעות אחדות של התנהגות לא ראויה: שחרור חיילים בעיצומה של המלחמה כדי לעבוד במערכת העיתון המפלגתי; החרמת נייר שהוזמן על ידי אחרים; עיכוב חקיקה ובזבוז רבבות ל"י מכספי ציבור וקבלת מטבע זר. ראו: 'מעריב – השנה הראשונה'; 'מעריב – השנה השנייה', עמ' 76.

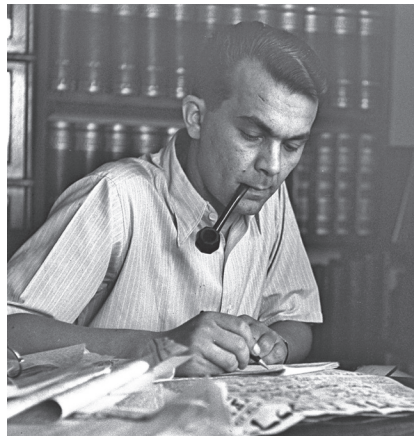
67 על מצוקת הנייר בשנותיה הראשונות של המדינה ראו: יחיאל לימור ועמוס בלובשטיין-נבו, "מלחמות הנייר" של העיתונות הישראלית בשנות המדינה הראשונות, עיונים בתקומת ישראל, 28 (2017), עמ' 283-315.

68 'מעריב – השנה הראשונה', עמ' 43.

69 'מעריב – השנה השלישית', עמ' 106 ו-107.

שתי המהדורות של **מעריב**.⁷⁰ בזמן פרשת 'השילומים' למשל תקף הדור קשות את קרליבך במאמרים ובקריקטורות,⁷¹ ואף נאלץ להתנצל יחד עם דבר לאחר שהשניים פרסמו מידע שיקרי על קרליבך.⁷² כחלק מהמאבק ניסה הדור אף לחקות את צורתו החיצונית של **מעריב** 'עם תבנית מוקטנת וכותרות גדולות, עם ראש אדום ומחיר כשלנו ועימוד ומבנה שכולם יחד צריכים היו למשוך את הקורא שלנו'.⁷³

אבל כל הניסיונות הללו להתחרות ב**מעריב** לא צלחו: הדור נכשל ברחוב. הוא עבר טלטלות ומשברים,⁷⁴ ורק כאשר עבר ל'מכירת כפייה' – כלומר מינויי חובה לחברי המפלגה – חלה עלייה בתפוצתו. אלפי קוראים חדשים נוספו אז לעיתון וקרליבך חשש שהדבר יפגע בתפוצת **מעריב**.⁷⁵ באותה עת החלו להתגלות גם סימני התאוששות ראשוניים בידיעות אחרונות, והתקדרות השמים הניעה את קרליבך ליזום פעולה מורכבת ומתוחכמת שהמוטו שלה ברור: אם אינך יכול לגבור על העיתון של השלטון – חסל אותו.⁷⁶

עזריאל קרליבך
(צילם זולטן קלוגר, לע"מ)

- 70 שם.
- 71 קרליבך, יומן אישי, 11.1.1952, אע"ק, מסמך 008; 12.1.1952, שם, מסמך 009.
- 72 מדובר במידע שקרי שבן־גוריון מסר בישיבת הממשלה בדיון על השילומים ולפיו קרליבך ביקר בגרמניה ב־1950 כשחיפש שם מכונת דפוס. הדבר נחשף בעקבות תביעת לשון הרע שהגיש קרליבך נגד העיתונים **דבר** והדור, שפרסמו את המידע הזה ערב ההצבעה בכנסת מפי 'מקורות שאין להטיל ספק במהימנותם'. ראו: "'אבירי' המלחמה נגד השילומים השתדלו בעצמם להביא מכונת מגרמניה', **דבר**, 6.1.1953, עמ' 4. לפני תחילת הדיון בבית המשפט התנצלו שני העיתונים על הפרסום וקרליבך משך את תביעתו, אך בן־גוריון לא טרח אפילו לחזור בו מהאשמותיו ולא התנצל. ראו: 'דבר והדור התנצלו על שחשדו בד"ר ע. קרליבך', **מעריב**, 2.12.1953, עמ' 1.
- 73 'מעריב – השנה החמישית' (דוח פנימי על שנת 1952), 15.2.1953 (לחברי 'הוצאת מודיעין' בע"מ ועובדי 'מעריב' בלבד!), עמ' 166.
- 74 ראו על כך בהרחבה: מן, **המנהיג והתקשורת**, עמ' 52-55.
- 75 'מעריב – השנה השנייה', עמ' 75 ו־76.
- 76 על ניסיונות החיסול ראו בהרחבה: בלובשטיין־נבו, 'מקומו של ד"ר עזריאל קרליבך', עמ' 141-142.

וכך נרקמה התכנית: בתחילת 1954 פנה קרליבך לחבר הכנסת מרדכי נמיר, איש מפא"י שכינה אז גם כמזכ"ל ההסתדרות, והציע שמפא"י תסגור את הדור, ובתמורה הוא יאפשר למפלגה להיכנס כשותפה למעריב.⁷⁷ קרליבך הבטיח שיפרסם מדי יום בעיתון דף פנימי מטעם המפלגה וימנע מהתקפת המפלגה גם בשאר העמודים.⁷⁸ הוא הציב תנאי לשותפות – 'כי יישאר חופשי לכתוב הוא עצמו כעולה על רוחו – והכל כדי להכות את הידיעות'⁷⁹ והתנה עוד שמפא"י, שהחזיקה אז כאמור ב-50 אחוז ממניות ידיעות אחרונות, תדאג לסגור עיתון זה.⁸⁰

נמיר עדכן את ראש הממשלה משה שרת וציין לפניו שהצעת קרליבך נשמעת רצינית מאוד. ב-3 במאוס 1954 כתב שרת ביומנו:

מבחינה פובליציסטית ואינפורמטיבית יהיה אז עיתון זה מכשיר בידי הממשלה והמפלגה. רק קרליבך עצמו יהיה חופשי לכתוב ככל העולה על רוחו, כעיתונאי עצמאי לחלוטין. תנאי להסדר זה – חיסול 'הדור'. 'מעריב' מוגבר ומשופר יכה שוק על ירך את "ידיעות אחרונות", אשר על-ידי ירידה לרמה עוד יותר נמוכה של וולגריות וחוסר בררנות גמור בטכסיסי השמצת השלטון, הפך בזמן האחרון מתחרה רציני ומאיים לעשות חיל עוד יותר. ההצעה עם כל אופייה היוצא דופן מושכת את הלב. עם זה לא ברור את מי נשלח ומי ילך לנו. וכן מוקשה מאד עניין חירותו הגמורה של קרליבך, שממילא נעשה עצמנו אחראים לתעלוליו.⁸¹

בהיעדר תיעוד מספיק, ומאחר שכל הנוגעים בדבר כבר הלכו לעולמם, לא ברור מדוע רעיון השותפות בין מעריב למפא"י לא הגיע לכלל מימוש. אך למרות שההצעה המקורית ל'שידוך' בין מעריב למפלגת השלטון – הצעה שהייתה אמורה להביא לחיסולם של שני העיתונים המתחרים – לא קרמה עור וגידים, קרליבך לא ויתר. הוא העלה רעיון חדש: לאחד את כל היריבים – מעריב, ידיעות אחרונות והדור – לעיתון ערב אחד גדול ומשוכלל [...]. ולמזגם יחד בארגון מערכתי מנהלתי ומשקי אחיד.⁸²

על פי הצעתו יקובצו ידיעות אחרונות והדור יחד לקבוצה שתקרא 'קבוצת מ' (מוזס), ואילו הקבוצה האחרת תהיה קבוצתו של קרליבך ומעריב שתקרא 'קבוצת ק'. שתי הקבוצות תתאחדנה לחברה אחת ולה עיתון אחד וכל קבוצה תשקיע בעיתון החדש את נכסיה ואת רכושה ותקבל 50 אחוזים מהמניות ומספר שווה של נציגים ב'מועצת המערכת'.

77 משה שרת, יומן אישי, ב, ספרית מעריב, תל אביב 1978, עמ' 345.

78 יומן בן-גוריון, 20.11.1954, ארכיון בן-גוריון (להלן: אב"ג); מן, המנהיג והתקשורת, עמ' 73.

79 שרת, יומן אישי, ב.

80 יומן בן-גוריון, 24.9.1954, אב"ג; מן, המנהיג והתקשורת, עמ' 73.

81 שרת, יומן אישי, ב, עמ' 384.

82 תרשומת לקראת הכנת זיכרון דברים, 12.12.1954, ארכיון בן-עמי, עיריית נתניה (להלן: אב"ע), קופסה 20, תיק 182, מסמך 183. בלובשטיין-נבו, 'מקומו של ד"ר עזריאל קרליבך', עמ' 142-143.

תפקידה של המועצה יהיה למנות את צוות המערכת, לחלק תפקידים וסמכויות ולפקח על שמירת קווי היסוד של המערכת ועל ביצוע הוראותיהם.⁸³

העיתון החדש עתיד היה להיות בלתי מפלגתי ובלתי ממסדי ובעל אופי פטריוטי מחנך, ויועד להעלות את הרמה הצייונית, הציבורית והתרבותית של עיתונות ההמונים בישראל בכלל ושל עיתונות הערב בפרט.⁸⁴ קרליבך גם רצה שהעיתון החדש יאמץ את העקרונות של בניין הארץ, ייתן תמונה מאוזנת על המתרחש במדינה, יעודד יזמות קונסטרוקטיביות ויהיה במה לוויכוח חופשי ולביקורת. עם זאת, הוא ציפה שהעיתון גם ייחד תשומת לב ל'ישראל השנייה' ולשם כך תכנן להדפיס חלק מתוכנו בעברית מנוקדת, וליזום מהדורות מקבילות עצמאיות שבהן הנוסח העברי המנוקד יתפרסם בצד הנוסח הלועזי, וכך יילחם בעיתונות הלועזית.⁸⁵ 'מקצת המטרה הזאת', כתב, 'תושג במידה שיוקם תיאום מרסן בין שלושת עיתוני הערב הקיימים - מעריב, הדור וידיעות אחרונות - בשטחי הופעתם החיצונית, בחירתם את נושאייהם והצגתם בפני הציבור, אחריותם הממלכתית וצורות ההפצה והפרסומות [...] אולם הובן, שהמטרה תושג במילואה רק באם ייעלם לחלוטין גורם התחרות בין העיתונים הקיימים'.⁸⁶

לפי התכנית עמד העיתון להופיע מדי יום בשתי מהדורות, מהדורת צהריים ומהדורת ערב, שמונה עמודים ביום חול ו-16 עמודים בסופי שבוע, בתקווה שיזכה לתפוצה של 100,000 עותקים ביום (כ-300,000 קוראים). את מערך ההפצה ומערך המכירה של העיתון תכנן קרליבך לבנות כך שלא יאפשר קיומו של עיתון ערב נוסף. כדי להשלים את השתלטותו על עיתוני הערב הציע להקים לצד העיתון היומי, שבועון פופולרי מצויר למשפחה ולבית 'בעל רמה ציבורית עיתונאית וטכנית גבוהה ביותר'. השבועון יועד לצאת לאור במסגרת חברה חדשה בשם 'השבועון המצויר' ש-50 אחוזים ממניותיה יהיו בידי מעריב והשאר בידי ידיעות אחרונות והדור. שלושת השותפים היו אמורים לרכוש מכונית דפוס מיוחדת להדפסת השבועון בשווי 150,000-180,000 דולרים. קרליבך התעתד להקצות מקצת מסכום ההשקעה בשבועון לרכישת שבועונים קיימים 'העשויים להוות מתחרים'.⁸⁷ לצד העיתון ביקש להקים גם 'בית הוצאה לסדרת ספרים', כדוגמת ספריית פינגווין (Penguin) האנגלית או מודרן לייברארי (Modern Library) האמריקנית.

את עצמו ייעד קרליבך לעמוד בראש עיתון הערב המאוחד וכן בראש השבועון, עם אותן זכויות ואותם תנאי עבודה שהיו לו במעריב, ועם סמכויות בלעדיות להכריע בנוגע לקו של העיתון, בנושאים שיתפרסמו, בעריכה, בתקציבים ובחלוקת התפקידים השוטפים היום־יומיים. התוספת הזו בכתב ידו, שמשום מה לא נכנסה לזיכרון הדברים, יכולה ללמד

83 תרשומת לקראת הכנת זיכרון דברים, 12.12.1954, אב"ע, קופסה 20, תיק 182, מסמכים 183-189.

84 שם, מסמכים 183 ו-184.

85 שם.

86 שם.

87 אע"ק, 27.8.1955, קופסה 20, תיק 1, מסמכים 182-191.

משהו על אופיו: השאיפה לשלוט, לקבוע, לגעת בכל. קרליבך הבטיח לכל מי שיבוא לעבוד בעיתון החדש תנאי עבודה כמו במעריב ומשכורת הגבוהה ב-15 אחוזים מתעריף אגודת העיתונאים.⁸⁸

בסופו של דבר גם איחוד שלושת העיתונים לא יצא אל הפועל. לאחר משא ומתן שנמשך כשנה, החליטו קרליבך ומוזס להוציא את הדור מההסכם המתגבש, ונשאר רק שניהם; אלא שקרליבך כבר לא רצה את מוזס. לדבריו, הוא איבד את האמון בו לאחר שהגיע למסקנה שיחסו להצעה אינו רציני. קרליבך גם חשש שבעקבות האיחוד המוצע ילך ויתחזק מעמדו של מוזס והוא ישתלט על המערכת ויעשה 'במינהלה ובמערכת ככל העולה על רוחו, וככל אשר עשה עד הנה'.⁸⁹ בשתי הזדמנויות נוספות, בשנת 1952, הסביר קרליבך לחברי ועדת העורכים ולחברי המערכת שלו כי בסופו של דבר החליט לחזור בו מתכניתו המקורית, היות שהגיע למסקנה שהדור וידיעות אחרונות 'מעדיפים, שאנחנו נעשה בשבילם, והם יחקו אותנו'.⁹⁰

ה'רומן' בין מעריב למפלגה הפרוגרסיבית

בשלהי 1950 או בראשית 1951 נודע למעריב כי המפלגה הפרוגרסיבית – שגרשום שוקן, עורך הארץ, נמנה עם חבריה⁹¹ (ואף כיהן כחבר כנסת מטעמה בכנסת השלישית) – מתכננת להוציא לאור עיתון⁹² ולהקים בית דפוס משוכלל. המידע הזה הצית את דמיונו של עורך מעריב, עזריאל קרליבך, שראה הזדמנות לזכות במכונת דפוס מודרנית שתאפשר לו לוותר על ההסדרים הלא נוחים והיקרים של הדפסת העיתון בבתי הדפוס של על המשמר או הארץ. קרליבך פנה אפוא לראשי המפלגה הפרוגרסיבית והציע לאחד את נכסיה עם נכסי מעריב.⁹³ על פי התכנית יאוחדו נכסיה של מפעלי המפלגה הפרוגרסיבית בע"מ עם אלה של הוצאת מודיעין בע"מ (הבעלים של מעריב), ותיוסד חברת מניות פרטית שתקים בית דפוס לעיתונים ולכתבי עת ותנוהל במשותף על ידי שתי החברות.⁹⁴ הצדדים נפגשו

88 תרשומת לקראת הכנת זיכרון דברים, 12.12.1954, אב"ע, קופסה 20, תיק 182, מסמך 183 ו'184.
98 סיכום משא ומתן על איחוד עיתוני הערב, ללא תאריך, אע"ק, תיק 1, מסמכים 252-254, עמ' 1, 2 ו'3.

90 'מעריב – השנה החמישית', עמ' 166.

91 לדברי משה קול שהיה מראשי המפלגה הפרוגרסיבית 'גם כאשר עורך הארץ, גרשום שוקן, היה חבר כנסת מטעם המפלגת הפרוגרסיבית, לא נשתנה מבחינה זו דבר בהארץ כלפי מפלגתנו'. ולכן, הוחלט 'לעשות מאמץ עליון, לגייס אמצעים ולהוציא עיתון יומי שיהיה בטאון שלנו'. ראו: משה קול, מאבקים ומפעלים, צ'ריקובר, תל אביב 1984, עמ' 79.

92 העיתון זמנים הוקם רק בשנת 1953.

93 בלובשטיין נבו, 'מקומו של ד"ר עזריאל קרליבך', עמ' 168.

94 זיכרון דברים בין הוצאת מודיעין ובין 'מפעלי המפלגה הפרוגרסיבית, אפריל 1951, אב"ע, קופסה 13, תיק 100, מסמכים 093-096.

פעמים אחדות וניסחו זיכרון דברים שבו נקבעה הפרדה ברורה בין ההיבטים התוכניים של העיתונים ובין ההיבטים העסקיים־כלכליים של החברה המשותפת. כך נכתב בזיכרון הדברים: 'חוזי ההדפסה והדיוור [של בית הדפוס] ייעשו כדוגמת החוזים בין מודיעין להארץ או על המשמר, על בסיס מסחרי גרידא [...] אין כל נגיעה וזכות או חובה כל שהיא לגבי תוכן העיתונים'. העסקה לא יצאה בסופו של דבר אל הפועל, ולא ברור מדוע.

בינתיים, בספטמבר 1953, הקימה המפלגה הפרוגרסיבית את עיתון **זמנים**, וקרליבך מיהר להיפגש עם נציג המפלגה, ישראל למדן, שכינה כיו"ר הנהלת העיתון. השניים הסכימו לאחד את שני העיתונים במסגרת מוציא לאור משותף; עוד הוסכם כי **זמנים** יפעל כעיתון נפרד וינהנה מעצמאות מערכתית וכי **מעריב** לא יתערב בזמנים ובתכנון 'עד מכבש הדפוס', זמנים לא יתערב בתהליכים 'אחרי מכבש הדפוס'. סוכם כי **מעריב** יספק את הנייר הדרוש להדפסת העיתון המפלגתי ויקבל את ההכנסות של **זמנים** מתפוצה וממודעות. בסופו של משא ומתן גם עסקה זו לא יצאה לפועל, מסיבה לא ידועה.⁹⁵ **זמנים** לא החזיק מעמד, וכעבור כשנתיים נסגר בשל קשיים כלכליים.⁹⁶

הון-שלטון-עיתון גרסת 1954: **מעריב** מציע לממשלה להוציא עיתון ממשלתי

בפברואר 1954 נדונו במשרדי הממשלה הצעות להוציא לאור שבועון ממשלתי, שיהיה מעין 'עיתון הסברה' שיספר לתושבי המדינה על פעולותיה של הממשלה, ולמעשה יפאר וישבח אותן. עורך **מעריב**, עזריאל קרליבך, ששמע על היוזמות הללו, ראה בהן הזדמנות לשיתוף פעולה בין העיתון לממשלה.

הוא החל בסדרת פגישות עם שרים. 'התכנית היא ליצור עיתון שיגיע שבוע־שבוע לידי כל אזרחי המדינה, על כל שכבותיהם ומפלגותיהם, וילווה אותם בכל ימי השבוע והחודש והשנה כולה', כתב לשר בלי תיק, זלמן ארן, שהיה אחראי על הטיפול בנושאי הסברה. 'מטרתו היא להמחיש לאזרחי המדינה את הישגיה ודאגותיה של המדינה, ולשתף ולשלב אותם בהם. העיתון צריך לאחד את השבטים והחוגים והמעמדות מסביב למשותף לכולם, ולהדריכם לחיי אזרחות. הצורה והסגנון צריכים להיות פופולריים ביותר, ולהימנע מכל תעמולה ישירה'.⁹⁷

השר זלמן ארן הכניס בסוד העניין גם את בן־גוריון, שכבר פרש מראשות הממשלה. בן־גוריון אף שמע ישירות מקרליבך על הצורך 'להשביח את היחסים עם הציבור', בין השאר באמצעות עיתון ממשלתי שבו יפורסמו 'ידיעות על הנוצר בארץ'.⁹⁸

95 אע"ק, 14.12.1954, תיק 1, מסמכים 141-142.

96 תפוצת העיתון הגיעה לכ־3,500 עותקים. ראו: מסמך רקע על העיתונות, 19.1.1955, אמ"ע, תיק 132-1954-2.

97 מכתב עזריאל קרליבך לזלמן ארן, 23.2.1954, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), תיק גל-6/6861.

98 מכתב ארן לבן־גוריון, 18.8.1954, אב"ג, חטיבת התכתבות; מן, המנהיג והתקשורת, עמ' 209.

קרליבך הכין תכנית מפורטת להוצאתו של 'השבועון המצויר אשר יגיע לידי כל ישראל', ואף הציג תחשיבים כלכליים לצד רעיונות מערכתיים-תוכניים. כדי להבטיח לעיתון תפוצה רחבה הציג לחלקו ל-240,000 בעלי מקלטי הרדיו, דבר שעשוי היה להבטיח חשיפה לכמיליון בני אדם, שכן בכל בית התגוררו לפחות ארבע נפשות בממוצע.⁹⁹ אשר לעיתון ולתכנון ציין קרליבך כי אין לצפות שתהיה זו 'במה חופשית לווכחנות רעיונית ופוליטית, או ראי לתופעות השליליות בחיינו, או פורקן לביקורת נרגנת'. ארן דיווח לבן-גוריון כי שבועון השידור שיעניק למדינה כלי הסברתי עצום, ייקרא 'המדינה', ו'השם קובע את התוכן'.¹⁰⁰ השיחות והמגעים לא הניבו פרי והרעיונות נותרו נעולים במגרה, אם כי שנים אחדות לאחר מכן הוציאה הממשלה שבועון רדיו ששקב חיים כעבור כשנה.

מדוע 'חזיר' קרליבך אחרי הממשלה שאותה לא היסס לתקוף פעם אחר פעם מעל דפי עיתונו?¹⁰¹ יש לכך שלושה הסברים אפשריים: הראשון, קרליבך ביקש להרחיב את הבסיס העסקי של מעריב באמצעות חוזה שיניב לעיתון הכנסה גדולה, ואף יאפשר תעסוקה מלאה לבית הדפוס שאותו תכנן להקים; השני, קרליבך חשש שהרעיונות להוצאת עיתון ממשלתי יבשילו במקדם או במאוחר, וכי הפקת העיתון תופקד בידי גורם עסקי-תקשורתי מתחרה, ועל כן ביקש להקדים תרופה למכה; והשלישי, הוא קיווה שהוצאת השבועון הממשלתי תתרום להידוק הקשרים בין הממשלה למעריב, הידוק שפירושו, בין השאר, אספקה שוטפת של מידע בלעדי שיקנה לעיתון יתרונות על פני מתחריו ובראשם ידיעות אחרונות.

הון-שלטון-עיתון גרסת 1955: רכישת מכונת הדפוס של מעריב

המגעים עם הממשלה להוצאת העיתון הממשלתי לא היו האחרונים במסכת יחסי הון-שלטון-עיתון שמעריב מילא בהם תפקיד מרכזי.

99 הצעה להפוך את שבועון 'קול ישראל' לביטאון עממי, א"מ, חטיבה 43, גל-6/6861; מן, שם.

100 מן, שם, עמ' 210.

101 קרליבך ביקר את ממשלת מפא"י ואת בן-גוריון ללא הרף. אמנם הוא תמך בדרך כלל בקו המדיני-ביטחוני של בן-גוריון, אך בשאר הנושאים, אלה שנוגעים לפוליטיקה ואלה שקשורים לחופש העיתונות, הוא לא היסס לבקר ולתקוף אותו. הוא הטיל דופי ביכולותיו של בן-גוריון לתפקד כמנהיג דמוקרטי, והעלה חשש שבן-גוריון מוביל את העם למשטר רודנות, ל'מלחמת אחים אכזרית'. ראו: ר' איפקא מסתברא, 'התותח בבית המקדש', ידיעות מעריב, 25.6.1948, עמ' ב. ב-1950, לאחר שבן-גוריון הודיע על הליכה לבחירות, קרליבך קבע ש'התאווה לשלטון יחיד' של בן-גוריון היא הסיבה האמתית לבחירות האלה והיא שתוביל את ישראל, בסופו של דבר, לדיקטטורה. ראו: ד"ר עזריאל קרליבך, 'מטרת הבחירות היא - שלטון יחיד', מעריב, 24.7.1951, עמ' 2; ד"ר עזריאל קרליבך, 'שלטון יציב!', מעריב, 27.7.1951, עמ' 3. בן-גוריון מצדו לא נשאר חייב. הוא חשש מהתחזקותו של קרליבך וחשש שצריך לחסל את עיתונו. ראו: מכתב בן-גוריון לש"ד ירושלמי, 28.1.1954, אב"ג, חטיבת התכתביות. לא פעם השמיע כלפיו דברים קשים, קרא לו 'הפכפך', כינה אותו 'המנוול הזה' וזלזל בכתיבתו. ראו: ארכיון משה גורארי, הארכיון הציוני המרכזי, A442/6; מרכז מפא"י,

כזכור, למעריב לא היה בית דפוס משלו והוא נזקק לשירותי הדפסה מבתי דפוס אחרים; כתוצאה מכך הואטה התפתחותו והתרחבותו של העיתון. אמנם הייתה לו מסדרה משוכללת¹⁰² שבה סודרו שורות הדפוס ועמודי העיתון, אך ההדפסה עצמה נעשתה מחוץ לבניין העיתון. אין פלא אפוא שהעיתון, ובראשו עזריאל קרליבך עשו מאמצים למצוא מכונת דפוס מתאימה. המכונה החדשה נועדה לייעל את הדפסת העיתון, לשפר את איכותו ולהגדיל את מהירות ההדפסה – וכן לשנות את תבניתו (הפורמט). תבנית הטבלואיד (tabloid) של מעריב – תבנית של עמודים קטנים – הייתה אופיינית לעיתוני ערב בארץ ובמדינות רבות בעולם, וקרליבך ביקש להחליפה בתבנית של יריעה רחבה – ברודשיט (broadsheet) – המאפיינת עיתוני בוקר. תבנית העמודים הגדולים נועדה לא רק לאפשר הכנסת חומר קריאה רב יותר לעיתון אלא גם להקריץ על תדמיתו, שכן תבנית הטבלואיד הייתה אופיינית לעיתונים עממיים ופופולריים, ואילו היריעה הרחבה אפיינה עיתונים שנתפסו איכותיים.

ההצעה לשינוי הפורמט נתקלה בהתנגדותו של אחד מבעלי המניות של מעריב, שמואל חפץ, ובהתנגדותו של מנהל העיתון, זלמן לוינברג. השניים טענו כי אין זה הזמן המתאים להיכנס להשקעה גדולה ולרכוש מכונת דפוס יקרה, וכי פורמט קטן יאפשר לקנות מכונת דפוס חדשה זולה יותר.¹⁰³

קרליבך לא היה מוכן לוותר על רצונו לרכוש את מכונת הדפוס הגדולה והיקרה, אך מכיוון שלא היה לו הסכום הנדרש הוא פנה למנכ"ל משרד האוצר, פנחס ספיר, וביקש סיוע במימון רכישת המכונה. קרליבך לא ראה בקבלת מימון ממשרד האוצר בעיה עד שחבריו להנהלה ולמערכת העירו לו והעמידו אותו במקומו. 'עסקה עם ספיר וחבריו מסוכנת, כי הכיוון שלהם הוא תמיד השתלטות [...] "מעריב" נהפך למכשיר רב כח, ואסור שמישהו ימשוך בחבל שיקשור מכשיר זה' קבע עובד בן־עמי, יו"ר מועצת המנהלים. הוא חשש מפני אבדן העצמאות של העיתון ואולי גם מפני התקרבות יתירה בין מעריב לספיר, איש מפא"י, שלא נמנה כידוע עם חברי מפלגתו של בן־עמי. 'אנו רוצים להפוך לגורם ראשון במעלה ולהיות מושלים בעולם המו"לים', הוסיף בן־עמי. לדבריו, מה שגרם להצלחת מעריב היה בין השאר עצמאות העיתון; אי־תלותו גרמה להערצת העיתון ולפחד מפניו, יחס שחזיק אותו. עוד אמר כי צריך לעשות הכול כדי שהעיתון 'ירם' את נושא המיכון בכוחות עצמו ללא טובות מאחרים.¹⁰⁴

13.8.1951, אב"ג, חטיבת פרוטוקולים, עמ' 21. עם זאת ידע בן־גוריון גם להחמיא לקרליבך, וכינה אותו 'העיתונאי המבריק וברוך הכישרון'. ראו: חיים כהן, ריאיון מתוך תחקיר לסדרה 'הכל אנשים', הטלוויזיה החינוכית, ירושלים, 18.11.1999; בן־גוריון למשה רון, 20.2.1956, ארכיון אגודת העיתונאים, קופסה 10, תיק א51, מסמך 007.

102 דין וחשבון יושב ראש ההנהלה שהוגש לאספה הכללית השמינית של הוצאת מודיעין בע"מ, 4.1.1957, אב"ע, קופסה 22, תיק 218, מסמך 196.

103 בלובשטיין־נבו, 'מקומו של ד"ר עזריאל קרליבך', עמ' 228-230.

104 מעריב ישיבת הנהלה (ללא תאריך), אב"ע, קופסה 20, תיק 182, מסמכים 149 ו-150.

מאוחר יותר, ב־1956, הביע גם אריה דיסנצ'יק, שנבחר לעורך מעריב לאחר פטירתו של קרליבך, התנגדות ל'שידוך' עם ספיר – אז שר המסחר והתעשייה בממשלה השביעית: 'כל התקשרות עם גורם פוליטי בכלל ועם גורם פוליטי כמפא"י בפרט היא אבדון'.¹⁰⁵ ובחזרה לפרשת מכונת הדפוס – קרליבך לא ויתר כאמור והמשיך לחפש מכונת דפוס מתאימה לצרכי העיתון. המומחים ששלח לחוץ לארץ ללמוד את הנושא המליצו על שתי מכונות: האחת, המסוגלת להדפיס בשעה 100,000 עיתונים בני ארבעה עד שמונה עמודים בארבעה צבעים; והאחרת, מכונה להדפסת שבועון בן 8-16 עמודים. בעדיפות ראשונה המליצו על מכונה מתוצרת חברה שוויצרית, ובעדיפות שנייה – מכונה מתוצרת חברה גרמנית.¹⁰⁶ קרליבך העדיף את המכונה משוויץ, בעיקר בשל איכותה ובשל תנאי התשלום הנוחים.¹⁰⁷ על המכונה מגרמניה לא רצה לשמוע, בגלל התנגדותו החריפה לרכישת מוצרים משם.¹⁰⁸ אולם כל הניסיונות למצוא הסדרי מימון לרכישת המכונה לא עלו יפה, ולמרות הביקורת שנמתחה עליו מבית החליט קרליבך לחזור אל פנחס ספיר ולבקש ממנו הלוואה של כ־200,000 דולרים לארבע שנים. ספיר התנגד בנימוק שהמכונה משוויץ יקרה ואפשר לקנות מכונה זולה יותר בגרמניה. 'סירובו של השר להקציב דולרים לקניית מכונת דפוס שאפשר לקבל אותה בגרמניה – היה סירוב מוחלט וחד־משמעי', כתב קרליבך להנהלת העיתון.¹⁰⁹ הבעיה הייתה שרכישה בגרמניה חייבה להשתמש בכספי השילומים, ואין זה הוגן, הסביר ספיר, להשתמש בכספי השילומים לשם קניית מכונת דפוס. יש לזכור כי באותן שנים כל יבוא מחוץ לארץ היה כרוך באישורים ממשלתיים ובפרט בהקצבה של מטבע זר מקופת המדינה.

ואז אירע מה שנתפס בעיני רבים כבגידה, ואפילו בגידה כפולה: קניית מכונה מתוצרת גרמנית ועוד בכספי השילומים. האיש שלחם מעל דפי עיתונו נגד השילומים ונגד קשירת יחסים עם גרמניה וקומם עליו את המערכת הפוליטית;¹¹⁰ האיש שנשבע, שכף רגלו לא תדרוך עוד על אדמת גרמניה; האיש שסרב לקבל פיצויים מהגרמנים, לנסוע במכונית תוצרת גרמניה ולהכניס לביתו מוצרים ומכשירים שיוצרו בה¹¹¹ – האיש הזה טס ב־21 במאי

105 שם, מסמך 150.

106 מעריב, ישיבת הנהלה, 16.1.1956, שם, מסמך 149; יעקב סלומון לקרליבך, דוח טכני, 1.12.1955, שם, מסמך 176; מכתב קרליבך לחברי הנהלת 'מודיעין', 24.1.1955, שם, מסמכים 152-153.

107 שם, מסמך 153.

108 ר' איפכא מסתברא, 'עמלק', מעריב, 5.10.1951, עמ' 3; וראו גם: עזריאל קרליבך, ספר החורבן, ספרית מעריב, תל אביב [חש"ד], עמ' 238-252.

109 מכתב קרליבך לחברי הנהלת 'מודיעין', 24.1.1955, אב"ע, קופסה 20, תיק 182, מסמך 153.

110 'השתגעתי, אל בהלה!', חרות, 11.1.1952, עמ' 2; דבר, 11.1.1952, עמ' 2; קרליבך, יומן אישי, 8.1.1952, 11.1.1952, 12.1.1952, 16.1.1952, אע"ק, מסמכים 007, 008, 009 ו־011 בהתאמה; עמוס נבו, ריאיון אישי עם משה מייזלס, 18.2.2007, תל אביב.

111 עמוס נבו, ריאיון אישי עם תקומה מאנדל־קרליבך, 30.1.2007, ירושלים.

1955 להמבורג לארבעה ימים,¹¹² ושב עם החלטה לרכוש את המכונה משם. ההתנגדות של חבריו לא הועילה. הוא חזר לספיר וניסה לשכנע אותו להסכים להקצות מכספי השילומים לרכישת המכונה. אחרי לחצים רבים, ומסיבות לא ידועות, נענה ספיר לבקשה ומעריב קיבל סכום של 180,000 דולרים לצורכי הקמת הדפוס.¹¹³

זו התבנית החדשה של „מעריב”
ממחר יגדל העתון ב-45 אחוז
יהיה גדול יותר מכל עתון אחר מסוגו במדינה
יודפס במכונה החדשה ביותר
והמשוכללת ביותר בארץ

גליון זה: שוקר מחזיק בידו, בא להדגים את התבנית החדשה והבוגרית של „מעריב” – גדולה בארבעים וחמשה אחוז מן התבנית הקיימת. תבנית זו יודפס עשונרית החל ממחר.
ההתקדמות החשובה הרשונה לאחר שרכשנו מכונת-הדפוס סוכנות (רסטאציה) חדשה ביותר ומשוכללת ביותר, הראשונה מסוגה בישראל. כזה נפתחו אפשרויות טכניות נרחבות בהדפסת „מעריב”.

כספי השילומים חוללו מהפכה: 'מעריב מבשר לקוראיו', **מעריב**, תוספת מיוחדת, 30.10.1958, עמ' 1

קשרי הון-שלטון-עיתון נוסח 1955 הניבו את המימון הרצוי. **מעריב** רכש את המכונה המשוכללת, שינה את תבניתו מטבלואיד ליריעה רחבה, והעמיק את אחיזתו ומעמדו בשוק העיתונות הישראלית. אריה דיסנצ'יק הגדיר את המאורע 'מפנה, שתוצאותיו לא ישוערו בהתפתחות העיתונות העברית בכלל, ומהפכה ממש ב"מעריב"'.¹¹⁴ עובד בן-עמי כתב: 'מפנה מהפכני בתהליכי הייצור של מכונות הרוטציה בישראל'.¹¹⁵ אולם קרליבך עצמו לא זכה לראות את המכונה החדשה בפעולתה שכן היא הורכבה והחלה לפעול רק לאחר מותו (בשנת 1956).

בראשית שנות התשעים, אחרי שאיל העיתונות הבריטי רוברט מקסוול רכש את העיתון, הוחלט לשוב ולממן את התבנית הטבלואידית המשמשת את **מעריב** עד היום.

112 הדרכון האישי של קרליבך, אע"ק, תיק 1, מסמך 099.

113 קרליבך קיבל מכספי השילומים 180,000 דולרים לצורכי הדפוס. ראו: מעריב ישיבת הנהלה, אב"ע, קופסה 20, תיק 182, מסמך 148; מכתב קרליבך לחברי הנהלת 'מודיעין', 24.1.1955, שם, קופסה 20, תיק 182, מסמכים 152-153. בלובשטיין־נבו, 'מקומו של ד"ר עזריאל קרליבך', עמ' 169-171.

114 אריה דיסנצ'יק, 'דף חדש', **מעריב**, 31.10.1958, עמ' 3.

115 דין וחשבון יושב ראש הנהלה שהוגש לאסיפה הכללית השמינית של הוצאת מודיעין בע"מ, 4.1.1957, אב"ע, קופסה 22, תיק 218, מסמך 196. ראו גם: 'ממחר' – 'מעריב' בתבנית מוגדלת',

מעריב, 30.10.1958, עמ' 1.

סיכום

כל מחקר על העיתונות, מדגיש חוקר התקשורת הסקנדינבי הנס פרדריק דל,¹¹⁶ מאפשר לא רק להכיר את העיתונות של העבר, אלא גם להבין טוב יותר את העיתונות של ימינו. ואמנם מי שעוקב אחרי התפתחויות התקשורת הישראלית בראשית המאה ה-21 אינו יכול שלא לראות כבר בעשור הראשון לאחר הקמת המדינה את השורשים, ואולי אף את הניצנים, של יחסי תקשורת-שלטון שהיו כעבור שנים למושא חקירות משטריות.¹¹⁷

המחקר הזה מלמד כי קשרי הגומלין בין עיתונים פרטיים ('עיתון') שבבעלותם של אנשי עסקים ובשליטתם ('הון') ובין המערכת הפוליטית ('שלטון') אינם תופעה חדשה שנולדה עקב חידושי הטכנולוגיה או בשל הגברת התחרות הכלכלית בין אמצעי התקשורת, כי אם תופעה שיסודותיה נטועים עוד בשנים הראשונות שלאחר הקמת המדינה. כבר אז נהנו העיתונים המפלגתיים – ובעיקר אלה שהיו בבעלות מפלגות החברות בקואליציה ושותפות בשלטון – מתמיכה כלכלית, מאספקה סדירה של נייר, ממודעות ממשלתיות וכן ממידע. לעומתם נאלצו העיתונים הפרטיים לחזור על פתחי השלטון כדי ליהנות מסיוע כלכלי או ממידע. מידע הוא נכס חשוב לא רק בעבור קוראי העיתון המבקשים להיות מעודכנים בנעשה בסביבתם, אלא גם, ואולי אפילו בראש ובראשונה, בעבור בעלי העיתונים הפרטיים מסחריים בהיותו נושא ערך כלכלי. ככל שהעיתון יכול להציע לקוראיו מגוון רחב, עשיר ומדויק יותר של מידע, כך גוברים סיכוייו לנצח בתחרות התפוצה מול מתחיריו ולכן להגדיל את הכנסותיו. הכנסות העיתון נובעות לא רק ישירות מתפוצתו אלא גם ובעיקר ממודעות, וככל שהתפוצה גדולה יותר כך ינותבו לעיתון מודעות רבות יותר, ומחירן אף יהיה גבוה מזה של עיתונים דלי תפוצה. מידע הוא אפוא משאב חיוני לעיתונים (בדיוק כמו נייר) אלא שהוא גם 'סחורה' שלעיתים יש לשלם תמורתה ב'מטבע' של פרסום אוהד או במקרים מסוימים בהימנעות מפרסום שלילי.

'יחסי הסחר' בין אמצעי תקשורת ובין פוליטיקאים זכו בסיקור נרחב בתקשורת בעשור השני של המאה ה-21. חשיפת המגעים בין פוליטיקאים לבעליהם של אמצעי תקשורת, מגעים שיש להם היבטים כלכליים מובהקים, עוררה אצל רבים געגועים לעיתונות של פעם'. האומנם הייתה עיתונות כזו? האם פרסום אוהד בתמורה ליחס אוהד מצד השלטון הוא תופעה חדשה? – ממצאי המחקר מוכיחים שלא.

Hans Fredric Dahl, 'The Uses of Media History', Keynote Address at the Media History Conference, London 1998

117 הדוגמה הבולטת לכך היא החקירה המשטרית המכונה 'תיק 2000', שהחלה בשנת 2017. החקירה עוסקת בשיחות שהתנהלו על פי החשד בין ראש הממשלה, בנימין נתניהו, למוציא לאור של ידיעות אחרונות, ארנון (נוני) מוזס, ותכליתן הייתה להטיל מגבלות שונות על העיתון ישראל היום בתמורה לסיקור אוהד בידיעות אחרונות. חקירה אחרת ('תיק 4000') עוסקת בחשד שחברת בזק הנתנה מיחס ממשלתי מועדף ומטובות הנאה כלכליות בתמורה לסיקור אוהד של ראש הממשלה באתר אינטרנט שהיה בבעלותה. עד לפרסום הדברים האלה, החקירות טרם הבשילו לכתבי אישום.

מכתב הנושא את הכותרת 'אישי' שכתב בחודש אוגוסט 1957 דובר ההסתדרות, לוי יצחק הירושלמי (שהיה קודם לכן דובר מפא"י), למזכיר המפלגה, גיורא יוספטל, מגלה כי אין חדש תחת השמש. במכתב זה מדווח הירושלמי על פגישתו עם הבעלים והעורך האחראי של ידיעות אחרונות, נח מוזס, שנערכה לבקשתו של מוזס. נושא הפגישה: 'היחסים בין המפלגה [מפא"י] לבין העיתון'. וכך דיווח הדובר למזכיר המפלגה:

נח מוזס טען כי בתקופה האחרונה מופלה עתונו לרעה – מבחינת קבלת אינפורמציה – מצד המפלגה ושליחיה במוסדות השונים. לדבריו, מבכרים חברי המזכירות (ובכללם מזכיר המפלגה), שרי הממשלה ונציגי המפלגה במוסדות השונים עתונים אחרים על פני ידיעות אחרונות. יתר על כן, גם כאשר כתבי ידיעות אחרונות פונים בשאלה אל איש־מפלגה – הם נתקלים בסירוב מוחלט ועקשני להשיב עליה, ולעתים התשובה הניתנת להם אינה עדינה ביותר. יחס זה הוא שגרם וגורם לכך שהעתון מצדו נוקט יחס בלתי־ידידותי כלפי המפלגה ושליחיה.

הירושלמי התלונן שידיעות אחרונות נוקט קו אנטי־מפא"י מובהק גם כאשר הוא מקבל ידיעות אלו או אחרות, כפי שקיבלו עתונים אחרים'. הוא הוסיף ואמר שהעתון ניהל 'מסע השמצה' נגד משה שרת ו'פתח בהתקפה' נגד דוד בן־גוריון, ואף האשים כי כתבים של העיתון ואף מוזס עצמו הודיעו 'שיסדרו את מפא"י, אם זו לא תספק להם אינפורמציה'. עוד אמר הירושלמי כי גם בפרשת השביתה במפעל אתא¹¹⁸ 'אימו אנשי ידיעות אחרונות כי יזעזעו את מפא"י ויתקפו את ראשיה אם לא תימסר להם אינפורמציה'. מוזס, דיווח הירושלמי, הבהיר כי הוא מעוניין 'לשנות את הקו' שכן 'טובת העתון דורשת מאתנו לא לתקוף בצורה כזאת את מפא"י' והוסיף כי 'הדבר תלוי במפא"י' – באיזו מידה תמסור לנו אינפורמציה ותשנה את יחסה כלפינו'. מוזס הוסיף ש'הוא מוכן ללכת לקראת מפא"י ולהיפגש במחצית הדרך, בתנאי שגם מפא"י תהיה מוכנה ללכת לקראתו'.¹¹⁹

האומנם שינתה המפלגה את יחסה לעיתון? האומנם שינתה העיתון את יחסו למפלגה, ולראשיה? האומנם נפגשו השניים 'במחצית הדרך'? – השאלות הללו, והתשובות עליהן, חורגות מהמאמר הזה ומצדיקות מחקר ועיון נפרדים.

המחקר הזה מעלה את השאלה מדוע קיימו עיתונים פרטיים מסחריים יחסי שותפות עסקיים למחצה, או ניהלו מגעים לפיתוח יחסים שכאלה, עם מפלגות פוליטיות שאף לא היו קרובות לראשי עיתונים אלה קרבה אידיאולוגית.¹²⁰ ממצאיו מלמדים כי הגורמים

118 הכוונה לשביתה הגדולה שהוכרזה באותה שנה במפעל הטקסטיל. ראו לעניין זה בין השאר: 'שביתה "אתא" ליומה השלישי', מעריב, 12.5.1957, עמ' 4; 'שביתה כללית בבית־חרושת "אתא"', קול העם, 12.5.1957, עמ' 4.

119 מכתב לוי יצחק הירושלמי לגיורא יוספטל, 1.8.1957, אמ"ע, 142-1956-932-2.

120 לדוגמה, העורך הראשי של ידיעות אחרונות, הרצל רוזנבלום שהיה מחותמי מגילת העצמאות, היה פעיל בתנועה הרוויזיוניסטית והיו בעיתון עוד כמה כותבים בכירים שהיו מזוהים עם הימין, ובהם אביעזר גולן ואליהו עמיקם. קרליבך היה חבר אצ"ל (כינויו היה 'נורטון'. ראו: גרשון ועליזה ריבלין,

לצמיחת אימפריות תקשורת שתוארו לעיל – מנהיגות חזקה המבקשת להגביר את כוחה וניצול הזדמנויות לרכישת נכסים אסטרטגיים שגם המתחרים לוטשים (או עשויים לטוש) אליהם עין¹²¹ – אלה עשויים להסביר גם את העומד בשורש היחסים שנבחנו כאן. כפי שראינו, כאשר לשיקול הכלכלי הדומיננטי מצטרפות אמביציה ואמוציות – האידיאולוגיה נדחקת הצדה.

כיצד עשויים היו להגיב עובדי העיתון שלא היו בסוד קשרי הגומלין הפוליטיים-כלכליים? האם היו נכונים לוותר על העצמאות ועל תחושת השליחות העיתונאית כאשר מדובר בצנזורה פנימית המופעלת בהוראה מגבוה מטעם הבעלים של העיתון? מתברר כי צנזורה פנימית של הבעלים 'נתפסה', בדרך כלל, כמהלך טקטי שנועד לבסס את היציבות הכלכלית, כדי לאפשר לארגון התקשורת לפעול בעתיד אך ורק לפי שיקולים מקצועיים'. הבעלים נתפסו אפוא כמי שרוצים את טובת הארגון, ולא כמי שיש לראותו כ'אויב מבפנים'.¹²² יתרה מזאת, אנשי התקשורת ראו את תפקידם העיקרי לשמש כ'כלב השמירה של הדמוקרטיה' – כלומר לפקח על השלטון ועל פעולותיו – 'הנכונות להיכנע לצנזורה הכלכלית הפנימית, אף שלא הוגדרה ככזו, נתפסה על ידם כויתור מחויב, כדי לאפשר להם למלא את שליחותם החברתית'.¹²³

כל המקרים שתוארו במאמר זה, חושפים רק את הרובד העליון של יחסי הון-שלטון-עיתון בשנותיה הראשונות של המדינה. הם מלמדים על הצורך בעריכת מחקרים נוספים, איכותניים וכמותיים גם יחד, במטרה לחשוף רבדים נוספים של קשרי גומלין אלה ולבדוק אם העיתונים אכן העניקו את התמורה החשובה היחידה שהייתה בידיהם להציע: סיקור אוהד, או בלשון ימינו – 'איתרוג'.

זר לא יבין: ספר הכינויים, המרכז לתולדות כוח המגן ע"ש ישראל גלילי ומערכות, תל אביב 1988, עמ' 307), ובין חברי 'הצמרת' במעריב בלטו ותיקי התנועה הרוויזיוניסטית, אריה דיסנצ'יק ושולם רוזנפלד.

Picard, 'The Rise and Fall', p. 40 121

Moshe Negbi, *The Enemy Within: The Effect of 'Private Censorship' on Press Freedom and How to Confront it — an Israeli Perspective* (Discussion Paper D-35), Harvard University Press, Cambridge, MA 1998 122

לימור ונוסק, 'הצנזורה של "היד הנעלמה"', עמ' 102. 123